

Леся Карнаух

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

кафедра психології та педагогіки розвитку дитини,

e-mail: lesjakarnaukh@ukr.net

tel.+380953321553

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ
В ПЕРІОД ДОШКІЛЬНОГО ДИТИНСТВА**

Анотація. У статті розглянуто специфіку формування гендерних ролей особистості. Схарактеризовано зміст і сутність понять «гендер», «роль» та розкриті психологічні механізми формування гендерних ролей дошкільника в умовах взаємодії сім'ї та закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: гендер, роль, діти, сім'я, дошкільний вік, психологічні механізми, гендерна соціалізація.

1. Постановка проблеми

Соціальна трансформація гендерних взаємин підростаючого покоління пов'язана із суперечливими процесами в духовній сфері суспільства. Вона невіддільна від перетворення ціннісних систем у соціумі, змінами в індивідуальній свідомості сучасної особистості. Особливості соціокультурного розвитку в сучасному соціумі відображаються у зміні змісту мети, соціальних інституцій і механізмів формування гендерних ролей та їх впливу на соціальний розвиток особистості в період дошкільного дитинства.

Наукове вивчення цієї проблеми має свою історію та розгалужується на різні напрями. Питанням гендерного становлення особистості присвячено праці А.Аблітарової, В. Кравець, О. Кікінеджи, В. Москаленко, Л. Олійник, М. Ткалич.

Складні й суперечливі умови життєдіяльності сучасної особистості в умовах сучасного соціального середовища потребують суттєвого переосмислення поняття “гендерні ролі”.

2. Мета дослідження

Розкрити специфіку та схарактеризувати психологічні механізми формування гендерних ролей дошкільника в умовах взаємодії сім'ї та закладів дошкільної освіти.

3. Основний матеріал дослідження

Вимоги і очікування суспільства щодо поведінки особистості певної статі окреслюються поняттям «гендерна роль». Вона визначає сукупність норм, що вміщують узагальнену інформацію про властивості, які притаманні кожній статі [Москаленко 2008 : 56].

Для розкриття сутності цієї дефініції пояснимо зміст таких корелюючих понять, як “гендер”, “ролі”.

Для глибшого розуміння поняття ”гендерні ролі” слід звернутися до психологічних джерел, які неоднаково трактують це поняття. Метою такого аналізу є пошук оптимальних концептуальних положень теорій формування гендерних ролей особистості в річищі нашого дослідження. Різні напрями психології розглядають цю дефініцію під певним кутом зору.

Зупинимось на аналізі поняття «гендер». Гендер (від англ. gender – рід, стать) соціально-психологічна характеристика, за допомогою якої визначається стать людини – «чоловік» чи «жінка» [Ткалич 2011: 346]. Поняття гендер означає стать як соціальне явище, що утворюється над біологічною статтю.

У вітчизняній та зарубіжній психологічній науці існує кілька підходів до розуміння процесу формування гендерних ролей особистості.

Сучасний американський соціолог Нейл-Дж. Смелзер вважає, що для успішної соціалізації необхідні сподівання, прагнення відповідати їм і зміна поведінки. Процес формування, на його думку, відбувається на трьох стадіях: наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих; ігровий (усвідомлення ними поведінки як виконання ролі); групових ігор (розуміння дітьми, чого від них очікує група) [Ткалич 2011].

Загалом формування гендерних ролей особистості є специфічною формою привласнення нею гендерних відносин, що існують в усіх сферах суспільного життя. Основу її становить засвоєння особистістю мови, мислення, форм раціональності та чуттєвості, норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків діяльності соціальної спільноти. Індивід соціалізується, залучаючись до різноманітних форм соціальної діяльності, опановуючи характерні для них гендерні ролі. Завдяки соціалізації особистість залучається до соціального життя, одержує і змінює свої соціальні статус і роль [Аблітарова 2010].

Механізмом засвоєння індивідом гендерної ролі є диференційне наслідування як процес соціалізації, в ході якого особистість вибирає рольові моделі поведінки у відповідності з загальноприйнятими нормами групи, до якої вона належить, і починає наслідувати їм.

За спостереженням вітчизняних психологів (Т. Говорун [Говорун 2013 : 24, О. Кікінежді [Кікнежді 2013 : 3]), набуття гендерної ідентифікації та засвоєння певного типу гендерної поведінки активізують такі важливі психологічні механізми, як спрямування, моделювання, підкріплення та інтеріоризація. Зупинимось на їхній характеристиці

Сутність спрямування полягає в організації дорослими для дитини середовища відповідно її статі. Для хлопчиків передбачаються іграшки з деталями, що вкручуються, рухаються, взаємодоповнюються: машинки, конструктори, які розвивають інструментальні навички і майстерність; для дівчаток - м'які, пухнасті, ніжні іграшки, ляльки, які можна пригорнути, щось прикрасити ними. Уся дитяча індустрія ніби запускає підсвідомі механізми ідентифікації та диференціації задовго до того, як дитина навчиться усвідомлювати, чого від неї очікує гендерно структурований соціум.

Моделювання реалізується в освоєнні соціальних моделей гендерної поведінки. Якщо до п'яти років хлопчики можуть імітувати «жіночі» види діяльності, то пізніше вони відмежовуються від них, адже сім'я, телепрограми, дитячі книги дають приклади для наслідування, визначають чоловічі та жіночі ролі.

Особливістю психологічного механізму заохочення є винагорода дитини за дотримання певного типу поведінки: похвала від батьків чи інших дорослих, що

фіксує поведінку, якої навчають дитину. Якщо дитина починає наслідувати поведінку іншої статі, такий учинок відповідно негативно оцінюють батьки.

Інтеріоризація полягає у формуванні внутрішньої структури людської психіки, переведенні елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості. Результатом її є індивідуальність особистості.

Шляхом наслідування особистість свідомо та несвідомо намагається відповідати певним стандартам поведінки, які спостерігає довкола себе, а також тим, що пропонуються їй як соціальні норми і транслуються через відповідні інститути соціалізації.

Процес ідентифікації полягає в засвоєнні людиною норм, установок, цінностей, моделей поведінки у взаємодії зі значущими особистостями та референтними групами.

Звернемося до напрямів психології, що інтерпретують формування гендерних ролей особистості, виходячи зі своїх положень.

У теорії психоаналізу З. Фрейда відмінності між чоловіками й жінками зумовлені біологічним чинником. Зокрема, на едипальній стадії проявляється так званий “Едипів комплекс” у хлопчиків та “комплекс Електри” у дівчаток, тобто статевий потяг до батьків протилежної статі зі зростанням конкуренції до батьків однієї статі. Нормальне подолання цих комплексів полягає в ідентифікації з батьками однієї статі і частковою відмовою від батьків протилежної статі, що відбувається на подальших стадіях розвитку і є дуже важливим для формування гендерних ролей [Ткалич 2011].

Сучасні дані гендерної психології, які спираються на останні досягнення біології статі, спростовують певні положення теорії Фрейда. Зокрема, Серж Гінгер вважає, що психологія статі людини лише на одну третину визначається спадковістю, ще на одну третину гендерна ідентичність визначається особливостями внутрішньоутробного життя, і на третину – суспільним розвитком. Він стверджує, що протягом перших тижнів після зачаття кожен ембріон (плід) – жіночої статі, а маскулінізація відбувається пізніше: це повільне й важке гормонально та суспільно детерміноване завоювання [Ткалич 2011].

Дуже цікавим є трактування жіночої та чоловічої природи в аналітичній психології Юнга, яка певною мірою долає протиставлення чоловічої та жіночої

статей, характерне для класичного психоаналізу. В цій теорії жіночність і мужність розглядається як сукупність якостей, притаманних як чоловікам, так і жінкам, причому й ті, й інші мають як чоловічі, так і жіночі риси. Чоловічі риси в жінці Юнг пов'язував з такою архетиповою фігурою, як Анімус, а жіночі риси в чоловікові, відповідно – з Анімою. Основною ідеєю аналітичної психології є ідея індивідуації, тобто розширення свідомої частини особистості й збільшення здатності до рефлексії своєї самості. Процес індивідуації обов'язково передбачає примирення людини зі своїми тіншовими сторонами, а також інтеграцію чоловіка зі своїм фемінним елементом, жінки – з маскулічним. Ці процеси не такі вже й очевидні, адже чоловік, ідентифікуючись зі своєю маскулічністю, приховує свою фемінність, йому нелегко примиритися зі своєю Анімою. Так само жінці нелегко примиритися зі своїм Анімусом, вона витісняє природну маскулічність і не завжди перебуває в гармонії з нею [Олійник 2008 : 140].

З позицій трансактного аналізу Е. Берна гендерна роль визначається життєвим сценарієм людини. Згідно з теорією життєвих сценаріїв [Олійник 2008 : 140]. протягом життя людини здійснюється гендерно-рольове програмування чоловіків і жінок, тобто процес формування гендерних життєвих ролей особистості. Одними із основних елементів життєвого сценарію людини є сценарні заборони й директиви, які забороняють одні форми активності і приписують інші. Людина слідує цим заборонам і директивам, значна частина яких відповідає моделям гендерних ролей, не усвідомлюючи цього впливу. У процесі такого гендерного становлення здійснюється певна деформація розвитку особистості, оскільки одні сторони особистості, що відповідають гендерним стереотипам, заохочуються й підсилюються, а інші, що таким стереотипам суперечать, навпаки забороняються та затримуються у розвитку. Починаючи з раннього дитинства дівчаток і хлопчиків примушують діяти за певним сценарієм, що пов'язано не лише з розвитком відповідних фемінних чи маскулічних рис, а й з життєвими виборами.

. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендерної її поведінки. З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів чи заборонами на них [Москаленко 2008

]. На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, наявних у суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжніми психофізіологічними статевими різницями. Ці суспільні моделі існують не просто як система поглядів на норми гендерної поведінки. Вони діють як соціальні очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки особистості.

Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. Інколи ці санкції є досить жорсткими (в архаїчних суспільствах за порушення статево-гендерної ідентичності та інші відхилення від суспільних стандартів винних карали вигнанням), проте в сучасному суспільстві подібні санкції носять переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат – людина переживає почуття провини, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти [Ткалич 2011]. Щоб уникнути неприємних переживань, особистість прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерної поведінки.

Отже, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх самореалізацію.

Для хлопчика прагнення відповідати взірцям маскуліності, це необхідність бути сильним, хоробрим, компетентним, емоційно стриманим тощо є не стільки внутрішньою потребою, скільки суспільною нормою, і невідповідність їй спричинює критичніше ставлення до нього, ніж для дівчинки – невідповідність стандартам фемінності.

Невідповідність суспільним нормам, що висувуються до гендерних ролей, та відповідним цінностям створює численні суперечності між гендерними ролями людини, її гендерною ідентичністю та соціальними очікуваннями до стандартів гендерних ролей. Такі суперечності проявляються як різноманітні гендерно-рольові конфлікти особистості. Гендерно-рольовий конфлікт найчастіше відбувається як суперечність між суспільними стереотипами гендерної ролі і реальними потребами людини. На гендерний розвиток і гендерну самореалізацію істотно впливають власні гендерні стереотипи та цінності батьків, їхні життєві

сценарії, характер стосунків у подружжі та між батьками й дітьми [Олійник 2008 : 24].

Мабуть, з усіх сфер соціального життя людини сім'я є такою соціальною інституцією, в якій сутність гендерних стосунків проявляється найбільше. Можна без перебільшення сказати, що сім'я – це горнило формування гендерних ролей. Від того, яка система гендерних стосунків склалася в сім'ї, які гендерні стереотипи панують у системі її уявлень про чоловічі та жіночі функції й ролі, залежить формування гендерних ролей дітей, розвиток їхньої гендерної ідентичності.

Гендерні ролі батьків – найперший зразок гендерної поведінки для дітей, які часто будують власну гендерну ідентичність згідно з батьківськими моделями життя. Інколи життєвий сценарій дітей повторює сценарії батьків, тому що в ранньому дитинстві маленька людина вирішила: “Буду таким, як тато (або такою, як мама)” [Кікінеджи 2006 : 4]. Діти багато в чому копіюють ставлення батьків один до одного, формуючи стиль стосунків з протилежною статтю. Якщо досвід батьківських гендерних ролей обмежений чи недостатній (наприклад, у неповній сім'ї чи коли дитина виховується без батьків), це призводить до прогалин у гендерному розвитку особистості дитини. Такі діти часто не отримують повноцінного досвіду міжгендерних стосунків, що може позначитись на формуванні гендерних ролей та гендерної ідентичності, спричинити проблеми при створенні в майбутньому власної сім'ї та у вихованні дітей [Ткалич 2011: 112].

З іншого боку, навіть у повних сім'ях є багато проблем, які негативно позначаються на гендерній соціалізації дітей. Авторитарність виховання, насильство й жорстокість у сім'ї призводять до численних деформацій гендерного розвитку, формують такі гендерні ролі, в яких закріплюються суспільні гендерні стереотипи, гендерна нерівність та інші викривлення гендерної структури суспільства. Крім сім'ї, на особливості гендерної соціалізації впливають багато інших офіційних і неформальних інституцій. Фактично всі соціальні групи та відносини, в яких перебуває особистість, дають особистісний досвід, який так чи інакше впливає на її гендерну поведінку. Велике значення для гендерного розвитку має система громадського виховання, передусім – заклади дошкільної освіти. Зокрема, педагогіка є високофемінізованою професійною галуззю, що

здатна спричинити дисгармонійний розвиток гендерних ролей дітей. Ще однією проблемою закладів дошкільної освіти є її традиційно авторитарний характер: вихователями часто стають люди, які мають підвищену потребу домінувати, підкоряти інших. Це також не може не позначитись на гендерному розвитку дівчаток і хлопчиків.

4. Висновки

Отже, формування гендерних ролей особистості – це складні й різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих суперечностей розвитку. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості загалом, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

Література

Список використаної літератури:

1. Аблітарова, А. Р. (2010). *Організаційно-методичні основи сприяння соціалізації дітей різних статево-етнічних груп (автореф. канд. пед. наук : 13.00.08). Київ* (Ablatarova, A. (2010). *Organizational-methodical bases of assistance of socialization of children of different sex-ethnic groups: author's abstract. for obtaining the degree of candidate. ped Sciences: 13.00.08 Kiev*).
2. Кравець, В.П., Говорун, Т.В., Кікінеджі, О.М. (2013). *Гендерні дослідження : прикладні аспекти . Тернопіль* (Kravets, VP, Govorun T.V., Kikinedzhi O.M. (2013). *Gender Studies: Applied Aspects . Ternopil*).
3. Кікінеджі, О. (2006). *Гендерне виховання змалку Дошкільне виховання, 2, 3-6.* (Kikinedzhi, O. (2006). *Gender upbringing since childhood. Preschool education 2, 3-6*).
4. Кікінеджі, О. (2013). *Гендерно-освітні технології як психолого-педагогічний супровід статевої соціалізації особистості Український науковий журнал «Освіта регіону», 3, 3-6.* (Kikinedzhi, O. (2013) *Gender and educational*

technologies as psychological and pedagogical support of sexual socialization of a personality Ukrainian scientific journal "Education of the region 3, 3-6).

5. Москаленко, В.В. (2008) *Соціальна психологія . Київ* (Moskalenko, V.V. (2008). *Social psychology. Kiev*)
6. Олійник Л.М. (2008). *Статеве виховання дітей від народження до 10 років . Миколаїв.* (Oliinyk, L.M. (2008). *Sexual upbringing of children from birth to 10 years: educational manual . Mykolaiv*)
7. Ткалич, М.Г.(2011). *Гендерна психологія.* Київ Tkalych, M.G. (2011). *Gender psychology. Kiev*)

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION GENDER ROLES OF PERSONALITY IN THE PERIOD OF PRESCHOOL CHILDHOOD

Abstract. In the article the specificity of formation of gender roles of the person is considered. The content and essence of concepts of "gender", "role" and psychological mechanisms of formation of gender role of preschooler in conditions of interaction of family and institutions of preschool education are revealed.

Key words: gender, role, children, family, preschool age, psychological mechanisms, gender socialization.